

Ігнат'єва С. Є.,

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри філології та мовної комунікації
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Цюп'як І. К.,

кандидат філологічних наук, доцент,
професор кафедри філології та мовної комунікації
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ЕКСПРЕСІВІЗАЦІЇ У ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

Анотація. У статті на матеріалі художніх текстів Володимира Винниченка досліджено лексичні засоби експресивізації. Доведено, що на лексико-стилістичному рівні мова прози майстра слова є виразним прикладом умілого використання усього розмаїття лексичного складу української мови (прямого й переносного значення слова, синонімічного й антонімічного багатства, стилістично маркованої лексики тощо), що збагачує літературну мову новими значеннями та виразними відтінками значень слів. Володимир Винниченко володіє високоекспресивним словом, активно семантизує близькозвучні лексеми, що дає змогу передати додаткові асоціативні й семантичні зв'язки між словами, що належать до далеких значеннєвих груп. Лексичними засобами експресії у прозовому мовленні Володимира Винниченка є синонімія та антонімія, поєднання різностильових елементів. Їх контрастне зіткнення посилює емоційність сприйняття. На позначення акту мовлення письменник вживає дієслівні одиниці, наприклад: *говорити, сказати, розповідати, примовляти, гомоніти, прохрипіти, сповіщати, балакати, плескати, натякати, буркати, муркати, бовкати*.

Найактивніше порівняння у мові текстової палітри художніх творів Винниченка – це цікаві образно-індивідуальні порівняння, в основі яких покладена метафори́зація. Ознака порівняння утворює індивідуальні, оказіональні словосполучення зі своїм об'єктом, і з суб'єктом порівняння.

Індивідуальні авторські слововживання у прозовому мовленні Володимира Винниченка розширюють рамки лексичної семантики, відтінюють її, реалізують глибинне, приховане у слові і в цілому збільшують експресивні можливості національної мови.

Ключові слова: експресивізація, семантизація, лексичні засоби, лінгвостилістика, Володимир Винниченко.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.

Проблеми мовної експресії, виражальних засобів мовлення – основні для сучасної інтегративної стилістики, оскільки поєднує лінгвокультурологію, лінгвопоетику, лінгвопсихологію, лінгвопрагматику та інші мовознавчі дисципліни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Питання мовної експресії вивчали В. Чабаненко, С. Єрмоленко, Н. Бойко, В. Мороз, М. Баган, З. Висоцька, Г. Дядюра, Н. Ковальська, Є. Чайковська, Л. Марчук та інші дослідники. М. Баган, З. Висоцька, Г. Дядюра, Н. Ковальська, Є. Чайковська та інші дослідники.

Формування мети статті. Мета статті – на матеріалі мови текстів прозових творів Володимира Винниченка дослідити мовні засоби експресії, зокрема необхідність аналізу лексичних засобів експресивізації.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сучасна лінгвістика, як слушно зауважує Світлана Ігнат'єва, визначається «глибинним проникненням у текстову семантику, встановленням широкого спектру явищ і фактів, які визначають її природу <...>». [1, с. 208]. На лексико-стилістичному рівні мова прози Володимира Винниченка слугує виразним прикладом умілого використання усього розмаїття лексичного складу української мови (прямого й переносного значення слова, синонімічного й антонімічного багатства, стилістично маркованої лексики тощо), що збагачує літературну мову новими значеннями та виразними відтінками значень слів. Наприклад: «*Вперед бачив, що дим цей пройшов їм у очі, у їх тверді, блискучі, горді очі, і від його вони стали п'яними, тупими, темними*» [2, с. 123]. «Тверді очі» жито у переносному значенні, це означає, що очі належать впевненим людям, які не зраджують своїх ідей.

Мова прозових творів В. Винниченка є багатою найдавнішими тематичними групами і поряд з цим, правдиво і образно змальовує життя сучасної письменникової епохи. «У певному оточенні слова вступають у відношення омонімії, паронімії, синонімії, антонімії... Лексичні **омоніми** належать до однієї частини мови, виникають унаслідок як внутрішніх закономірностей розвитку мови, так і її контактів з іншими мовами. Їх вживання в художньому тексті змушує замислитись читача (слухача) над значенням слова, яке в контексті конкретизується, а зіставлення однакових слів з різним значенням сприяє розумінню ідейного задуму твору, його підтекстової інформації» [3, с. 200–201].

Інколи між словами немає ні етимологічного, ні змістового зв'язку, але вживання їх поряд створює семантичну єдність. Подібність звучання лише посилює їхню стилістичну близькість. Так, у п'єсі «Молода кров» головний герой Антось так

боїться рішення матері і тому саме лексема *мати* обіграється у тексті: «Тільки я все ж таки думаю, що *мати* послуха дядька Макара. Мусить послухати. Ну, а на той случай, як не послуха, треба бабу Саламаху *мати* про запас» [4, с. 380].

«Семантизація близько звучних слів – порівняно новий прийом в сучасній українській поезії» [3, с. 202]. Проте Володимир Винниченко як майстер прозового слова, у котрого майже кожне слово високо-експресивне, схоже на поетичне, активно застосовує цей прийом, оскільки він допомагає:

- емоційно підсилити певне (важливе для мікротексту) місце у творі завдяки фонетичним засобам;
- привернути увагу реципієнта саме до цього слова, (звуко-, букво-) сполучення через накопичення слів з подібним звуковим складом;
- використати акустичні властивості звуків для підсилення або вираження основної думки за допомогою поєднання слів-паронімів;
- передати додаткові асоціативні й семантичні зв'язки між словами, що належать до далеких значеннєвих груп.

Лексичні та фонетичні засоби тісно переплітаються у текстах творів Володимира Винниченка і буває непросто виокремити саме ту мовну одиницю, яка найвиразніше впливає на ступінь експресії мікротексту. Майстерне використання синонімів характерне перу неперевершеному майстру слова, що свідчить про його надзвичайно розмаїтій лексичний арсенал.

Лексичними засобами експресії у прозовому мовленні Володимира Винниченка є синонімія та антонімія, поєднання різностильових елементів. Їх контрастне зіткнення посилює емоційність сприйняття.

Як відомо, синоніми бувають словникові й контекстуальні. Перші поділяються на абсолютні та стилістичні. Як зауважує Ірина Кочан, «Стилістичні й контекстуальні синоніми посідають чільне місце у створенні емоційного заряду» [3, с. 205]. Звернімо увагу, наскільки багатий синонімічний словник письменника.

Так, Володимир Винниченко **на позначення акту мовлення** вживає такі дієслівні одиниці: *говорити, сказати, розповідати, примовляти, гомоніти, прохрипіти, сповіщати, балакати, плескати, патякати, буркати, муркати, бовкати*. Особливою експресивністю відзначаються дієслова: *плескати, бовкати, патякати, буркати, муркати*. Наприклад: «*І не смій мені тут патякати*» [4, с. 400].

На позначення акту:

а) пересування автор використовує синоніми: *йти, сунути, рушати, лізти, заскакувати*: «*Та швидше, а то он парубки вже сунуть*» [4, с. 381];

б) співу: *співати, виводити, заливатися*: «*Ловку пісню співали. А де ж це Микита, що не видно? Хто сьогодні виводить?*» [4, с. 382].

Даючи оцінку освіченості людей та їхніх дій, письменник вживає лексеми: *культурний, учений, розумний, делікатний, вихований, не цивілізовано, по-городському, по-благородному*: «*Антось (обурено) « – Ну, це, мамо, некультурно... і просто не...цивілізовано!!!*» [4, с. 373]; «*Толя їм нічого все ж таки не сказав, він був хлопчик делікатний, вихований*» [5, с. 48].

У текстах творів Володимира Винниченка виокремлюємо такі **синонімічні пари**: *розбишака – халамидник; швидка – проворна; мирно – спокійно; тихо – лагідно; противно – гидко; сміятися – реготати; ворожити – гадати; бити – накинута;*

кидати – шурляти; гойдається – хилитається; сміятися – реготати; бити – накинута; гратися – бавитися. Наприклад: «*Усі діти як діти – граються, бавляться тихо, лагідно*» [5, с. 45]. «Таке вживання синонімів має на меті звернути увагу на якусь думку, урізноманітнити семантичну палітру вислову, уточнити щось і повніше охарактеризувати предмет, явище, ознаку чи дію» [3, с. 207].

Контрастну характеристику образів у досліджуваних текстах створюють антоніми, які повніше розкривають складність та суперечність зображуваних явищ, формують відповідну інтонацію, настрій твору: «*Вони не могли бачити, як вип'ють ці кайдани рум'янець і блиск очей хлопчика, як одпадут з його ніг вже тоді ці дві залізи, холодні гадюки, коли не буде вже більше у хлопчика теплої, любі крові*» [2, с. 125].

«Вживання слів з протилежним значенням – ефективний прийом у драматургії. Перебуваючи в різному мовному оточенні, слова-антоніми стикаються у своїх різнопланових значеннях» [3, с. 210]. Обігравання антонімів у різнопланових значеннях властиве для побудови діалогів та окремих реплік персонажів в українській драмі, як от у п'єсі В.Винниченка «Молода кров», коли один з персонажів говорить про занепад моральних норм: «*Ні закон, ні совість, ніщо нас не зраджує. Дисципліни, порядку у нас немає...Ми самі даємо приклад беззаконня, безпорядку, а хочемо, щоб був закон і порядок*» [4, с. 386].

Зіставлення антонімічних багатозначних слів трапляється не лише у структурі діалогу, де члени антонімічної пари розміщуються в сусідніх репліках, а й у межах одного висловлювання. Особливою експресивністю вирізняються антоніми, розміщені в межах одного речення. Вони надають фразі афористичності» [3, с. 211]. Наприклад: «*- А хіба на землі нема вже ні radoців, ні мук, щоб я не схотів більше битись? – промовив Вперед*» [2, с. 122].

Явище антонімії міститься в основі таких стилістичних фігур, як **антитеза** та **оксиморон**. Під **антитезою** у сучасній лінгвістиці й риториці розуміють протиставлення протилежних, контрастних за змістом слів (образів)» [3, с. 212]. Як от в оповіданні «Дим», де антоніми та антитези зустрічаються дуже часто: «*І бачив Вперед, що не було вогневої нитки між ними, а був тільки дим, а в диму горіло по вогнику: один вогник задоволення, а другий, поганенький, жовтий, вогник роздратовання*» [2, с. 125].

«**Оксимороном** у стилістиці та риториці називають сполучення контрастних за значенням слів, які за низкою ознак логічно заперечують одне одного, але в єдності утворюють нове поняття. Основа експресивного ефекту оксиморону полягає у несумісності його складових частин... оксиморон – це поєднання слів з протилежною семантикою» [3, с. 214].

У поетичному мовленні здебільшого зустрічається **оксиморон** у поєднанні прикметника з іменником, у творах Володимира Винниченка цей засіб вживається у поєднанні іменника з дієсловом: «*І коли перетягував Вперед, то сонце весело сміялось, і ставала весна, і каміння цвітом цвіло, і риби співали, мовчазні, полохливі риби*» [2, с. 121].

«За допомогою таких образних висловів, майстерно вплетених у тканину оповіді, автор передає суперечності явищ, діалектику самого життя» [3, с. 216].

«До стилістично маркованих слів належить також виробничо-професійна лексика та термінологія. У художній літе-

ратурі вона вживається лише тоді, коли це зумовлено змістом твору» [3, с. 218]. Характерною ознакою мовної експресії творчості Винниченка є термінологічна і професійна лексика. А саме: *суд, закон, беззаконіє, етап, камера, карцер, тюрма, строк, поліція, грабіж, «покушення на убійство»* – для позначення юридичної лексики. *Наука, інститут, університет, студент, учителька, екзамен* – для слів, що стосуються освіти. Наприклад: *«Ну, в честь науки я готовий слухати оди»* [4, с. 396]. Вражають своєю експресивністю слова неосвіченого чоловіка: *«Ми по кимназіях не обучались, кзаменів не здавали»* [4, с. 382]. Вони видаються кумедними, у даному контексті показують читачам до чого приводить брак освіти.

Музика, опера, пісня, хор, сопрано, ноти – музична лексика; *валер'янові краплі, аптечка, порошок бром* – медична лексика. Наприклад: *«Хороша пісня, правда? Як поженимось та будемо учителювати, випишем нот і такий хор заведем, що куди там всяким операм. Знаєш, що таке опера?»* [3, с. 382]. У зазначеному тексті професійна лексика несе в собі особливе експресивне навантаження, оскільки вона використовується людиною, яка не відноситься до професії музиканта. Персонаж Антося використовує її для змалювання прекрасного омріяного майбутнього.

Нами виокремлено лексеми на позначення:

а) старовинної архітектури та побуту: *будинок, хатинка, скриня, сіни, призьба, ринва, ганок, тин, хлів, клуня, льох, палісадник, сад, крамниця, базар, ярмарок;*

б) одягу: *сорочки, спідниці, онучі, калоші, черевики, штани, хустка, платок, картуз, шарфик, кожух, намисто;*

в) свійських тварин: *воли, коні, корови, телята, свині, собака;*

г) національностей: *жиди, кацати, ляхи, цигани;*

д) назв установ праці: *типографія, друкарня, завод;*

е) нумізматики: *ероші, карбованці, копійки, рублі;*

є) родинних зв'язків: *родитель, родичі, жона, муж, тато, син, мати, дочка, дядюшка, кум, старости, сватоньки, тесть, зять;*

ж) народних обрядів: *сватання, весілля, каравай, гілля, подавати рушники.*

Як зазначає Світлана Ігнат'єва; «Лексичні дискурсами агресивності – пряма словесна образа або приниження іншого. <...>. пейоративна лексика становить складну поняттєву структуру з виразним контекстуальним складником [6 с. 44]. У творах Володимира Винниченка активно вживається **пейоративна лексика**, коли герої показують своє негативне ставлення до інших осіб: *сволоч, мерзалець, босяк, злодій, паршивець, падлец, дурак, гад, йолоп, мурляка, мурло, свиня, хамло, гадюка, босявка, камінь, сибіряка, голодрабець, зараза, падлюка, пістолети, бандити.*

Образність художнього мовлення досягається незвичним поєднанням слів, вживанням їх у переносному значенні, що міститься в основі **метафоризації**. Це найпоширеніший спосіб творити образність. Метафоризацію мовлення створюють **тропи** – **епітети, порівняння, метафори** тощо. Творчому почерку письменника Володимира Винниченка притаманні **порівняльні звороти зі сполучниками як, мов, наче:** *«Я такий же винний, як той стілець»* [4, с. 396].

Переважає більшість порівнянь – це взаємодія конкретної та абстрактної лексики, що підвищує експресивність зображуваного. Наприклад: *«На краю його, аж у полі, там, де не*

було його веселих вогнів, стояв темний великий будинок. Наче виштовханий од себе тими будинками города, самою тою стояв він і злісно вишкіряв на їх довгі ряди своїх вікон» [2, с. 123]. У наведеному прикладі поєднано кілька тропів, крім порівняння тут вживаються **епітети:** *веселих, темний, великий, виштовханий, довгі; метафора:* *будинок вишкіряв ряди своїх вікон.*

Порівняння, вжиті при дієсловах, підсилюють експресивний характер дії: *«Стіни стали, як скло, весь же будинок і все, що було там у йому, стало видно, як на долоні»* [2, с. 123]. Більшість порівнянь у мові прозових творів Винниченка – це цікаві образно-індивідуальні порівняння, в основі яких лежить метафоризація. Ознака порівняння утворює індивідуальні, оказіональні словосполучення і з об'єктом, і з суб'єктом порівняння. Наприклад: *«На домовині цій стояла лампочка, нещасна, підсліпувата, як знівечена життям бабуся, і боязко, несміло блимала своїм світлячком, мов залякана тьмою, що насувала на неї з кутків черепа»* [2, с. 124].

Впливають на експресивне сприйняття творів В.Винниченка вдало підібрані ним **метафори:** *байдужий попіл, самотній будинок, спала земля, думки чаділи, не сміялась ніжність, сльози шкварчали на жару серця, сонце весело сміялось; оригінальні епітети:* *задимлений мозок, репана проста мужичка з чистим ясним серцем; журба проклятая, принципиальні балачки, знаменито співають, небезпременно; новотвори:* *коти-чудодії, черви-думки, розкомарує, розпаскуджують та інші лексичні засоби. Як от: «Небо ночі з морозу було темне, глибоке, а зорі розчервонілись і весело-дрібно підстрибували, щоб зогрітись»* [2, с. 122]; *«І не будуть коти-чудодії навізати тобі більше спокійних снів після смачної святочної вечері»* [2, с. 122].

І.К. Цюп'як зазначає, що існує певна спорідненість між творчими особистостями М.Хвильового і В.Винниченка. «Близькість їх полягає у своєрідному синтезі соціальних, психологічних, публіцистичних факторів» [7, с. 32]. Індивідуальні авторські слововживання у прозовому мовленні Володимира Винниченка розширюють рамки лексичної семантики, відтінюють її, реалізують глибинне, приховане у слові і загалом збільшують експресивні можливості національної мови.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Отже, лексичний рівень мовної палітри творів Володимира Винниченка характеризується вживанням синонімічних рядів і пар, антонімів, антитез, оксиморону. Митець майстерно оперує термінологічною, професійною лексикою та вводить слова на позначення старовинної архітектури та побуту, одягу, свійських тварин, національностей, нумізматики, родинних зв'язків, народних обрядів. На експресивність сприйняття впливають образно-індивідуальні тропи: порівняння, епітети, метафори. Індивідуальні авторські слововживання (новотвори) розширюють рамки лексичної семантики, збільшують експресивні можливості національної мови. У подальшому варто розглянути засоби експресивності у художніх творах Володимира Винниченка на фонетичному рівні.

Література:

1. Ігнат'єва С.Є. Функціональні окреслення сенсорної лексики у щоденниковому дискурсі. Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2012. 521 С. 208.

2. Винниченко В.К. «Уміркований» та «щирий»: Повісті та оповідання: Для серед. та ст. шкіл. віку / Вступ. ст. та упоряд. М.Ф. Слабошпицького; Худож. В.В. Марценюк К.: Молодь, 1992. 416 с.
3. Кочан І.М. Лінгвістичний аналіз тексту: Навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008. 423 с.
4. Винниченко В.К. Вибрані п'єси / Упоряд.: М.Г. Жулинський, В.А. Бурбела; Авт. вступ. ст. М.Г. Жулинський. К.: Мистецтво, 1991. 605 с.
5. Володимир Винниченко. Краса і сила. Усе для школи. Українська література. 10 клас. Випуск 6. 2001. 64 с.
6. Ігнат'єва С.Є. Дискурсеми агресивності в українському щоденниковому дискурсі / Лінгвістика № 2 (46), 2022. С. 44.
7. Цюп'як І.К. Поетика повістей Миколи Хвильового. Монографія. Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2008. 32 с.

Ihnatieva S., Tsiupiak I. Lexical means of expressivisation in the artistic texts of Volodymyr Vynnychenko

Summary. The article examines the lexical means of expressiveness based on the material of Volodymyr Vynnychenko's artistic texts. It is proved that at the lexical and stylistic level, the prose language of the words master is an expressive example of skillful use of all the diversity of Ukrainian language lexical composition (direct and figurative meaning of the word, synonymous and antonymous wealth, stylistically marked vocabulary, etc.), which enriches the literary language with new meanings and expressive shades meanings of words. Volodymyr Vynnychenko has

a highly expressive word, he actively semanticizes close-sounding lexemes, which makes it possible to convey additional associative and semantic connections between words belonging to distant meaning groups. The lexical means of expression in Volodymyr Vynnychenko's prose speech are synonymy and antonymy, a combination of different stylistic elements. Their contrasting clash increases the emotionality of perception. Contrasting characteristics of images in the studied texts are created by antonyms, which more fully reveal the complexity and contradiction of the depicted phenomena, form the appropriate intonation, mood of the work.

To indicate the act of speech, the writer uses verb units, for example: *to speak, to say, to tell, to exhort, to babble, to hoarse, to announce, to chatter, to clap, to gabble, to grunt, to purr, to blurt.*

The most active comparison in the language of the textual palette of Vynnychenko's artistic works are interesting figurative and individual comparisons based on metaphORIZATION. The sign of comparison forms individual, occasional word combinations with its object and with the subject of comparison.

Individual author's word usage in the prose speech of Volodymyr Vynnychenko expands the framework of lexical semantics, shades it, implements the deep, the hidden in the word and mostly increases the expressive capabilities of the national language.

Key words: expressivization, semanticization, lexical means, linguistic stylistics, Volodymyr Vynnychenko.